

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 2, p. 1481-1499, February 2013

**FATMA ALİYE VE EMİNE SEMİYE’NİN KADININ
TOPLUMSAL KİMLİĞİNİN KAZANDIRILMASINDA ÖNCÜ
FİKİRLERİ**

*INNOVATIVE IDEAS OF FATMA ALIYE AND EMINE SEMIYE ON GIVING
WOMEN A SOCIAL IDENTITY*

Yrd. Doç. Dr. Şahika KARACA

Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü

Abstract

Fatma Aliye and Emine Semiye Hanım, daughters of Ahmet Cevdet Pasha, who was an important man of state during Tanzimat Period and Islamic jurist, are important figures in the women movement in the Ottoman. Two sisters not only express their ideas about womanhood in their articles but also question issues related with womanhood via heroines in their literary works. However, as intellectual Ottoman authoresses, they sometimes differed in the point of view expressing issues related with womanhood. Fatma Aliye continued Ahmet Cevdet Pasha’s traditional and devoted Islamic approach as his daughter. However, her two year younger sister Emine Semiye sometimes differed in both her life style and works from the ideas of her father and sister. Therefore, Fatma Aliye and Emine Semiye do not stay indifferent to issues related with womanhood but yet have divergent solution proposals. Emine Semiye is more radical than her sister in issues such as woman education, spouse choice, the right to divorce and inclusion in work life. In both her articles and literary works, Emine Semiye depicts her heroines as strong women who leave home to

take a place in work life as well as making her own decisions about choosing a spouse. On the other hand, while Fatma Aliye embraces a traditional social pattern in her articles, she tries to make freedom of women a current issue deeply in her works. This is related to her being both her father's daughter and not being indifferent to issues related with womanhood. Certainly, it should be noted that the term is a transaction term from traditional to modern. In this article, by utilizing both their articles and literary works, different and same approaches of the two sisters towards issues related with womanhood are tried to be revealed.

Key Words: Fatma Aliye, Emine Semiye, Modern and Traditional Life, Feminisim.

Öz

Tanzimat döneminin ünlü devlet adamı, İslam hukukçusu Ahmet Cevdet Paşa'nın kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye Hanım, Osmanlı kadın hareketi içerisinde önemli bir yere sahiptirler.¹ İki kız kardeş de bir yandan kadınlıkla ilgili düşüncelerini makaleleriyle dile getirirken, diğer yandan edebî eserlerinde kadın kahramanlar etrafında kadınlıkla ilgili meseleleri sorgularlar. Ancak onlar aydın Osmanlı kadın yazarları olarak kadınlıkla ilgili meseleleri kimi zaman aynı, ama kimi zaman da farklı bakış açılarıyla dile getirmişlerdir. Fatma Aliye, Ahmet Cevdet Paşa'nın gelenekçi ve İslam'a bağlı yönünü babasının kızı olarak devam ettirmiştir. Ancak kendisinden iki yaş küçük kız kardeşi Emine Semiye gerek yaşantısıyla, gerekse yazdıklarıyla hem babasından, hem de ablasının fikirlerinden zaman zaman uzaklaşır. Dolayısıyla Fatma Aliye ile Emine Semiye, kadınlıkla ilgili meselelere duyarsız kalamazlar, ancak meselelere çözüm önerileri zaman zaman farklılaşır. Kadının eğitimi, eş seçimi, boşanma hakkı, çalışma hayatına dâhil olması gibi meselelerde Emine Semiye, ablasına göre daha radikaldir. Emine Semiye gerek makalelerinde, gerekse roman ve hikâyelerinde kadın kahramanlarını evden kaçarak çalışma hayatı içerisine giren, eş seçimini kendisi yapabilen güçlü kadınlar olarak kurgular. Fatma Aliye ise makalelerinde geleneksel toplumsal düzenle paralel bir söylemi benimserken romanlarında alttan alta kadın özgürlüğünü gündeme getirmeye çalışmıştır. Bu da onun bir tarafıyla babasının kızı olması, diğer taraftan da kadınlıkla ilgili meselelere duyarsız kalamamasıyla alâkalıdır. Tabii dönemin gelenekselden moderne geçiş dönemi olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Bu makalede, iki kız kardeşin kadınlıkla ilgili meselelere aynı ve farklı yönlerden yaklaşımları hem makalelerinden, hem de edebî eserlerinden faydalanılarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

¹ Bu çalışma, Ekim 2008'de Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nde düzenlenen 100. Yılında II. Meşrutiyet; Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi isimli Uluslararası Sempozyum'da sunulmuş, yayımlanmamış bildirinin genişletilmiş hâlidir.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye, Emine Semiye, Modern ve Geleneksel Hayat, Feminizm.

Giriş

II. Meşrutiyet döneminde hızlanan modernleşme sürecinde kadının toplumsal kimliğinin kazandırılması her geçen gün daha da artan bir öneme sahip olmuştur. Bu dönemde aydınlarımız kadın kimliğini sorgulamaya başlarlar ve öncelikle kadın hakları ve kadının eğitimi meseleleri üzerinde dururlar. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle oluşan özgürlük ortamında artık aydın Osmanlı kadınları da kendileriyle ilgili meselelere duyarsız kalamayarak gazetelerde, dergilerde, edebiyatta görünür hâle geldiler ve kadınlığa ait sorunlarını çeşitli yayın organlarında dile getirerek bu sorunlara yönelik çözüm arayışlarına girerler. Böylece aydın Osmanlı kadınları, ortak bir kadınlık bilinci ve ortak bir 'kadınlık mefkûresi' geliştirirler. Fatma Aliye (1862-1936) ve Emine Semiye (1864-1944) de aktif olarak Osmanlı kadın hareketi içerisinde yer alırlar. İki kız kardeş Tanzimat döneminin önde gelen isimlerinden tarihçi, hukukçu, devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'nın kızlarıdır. Onlar ailelerinin tüm imkânlarından yararlanarak kendilerini yetiştirmiş aydın Osmanlı kadınlarıdır. Osmanlı kadın hareketi içerisinde önemli bir yere sahip olan Fatma Aliye, küçük yaşlarından itibaren okuma ve yazmaya meraklıdır. Fransızcaya ilgi duyar ve bu dili kendi kendine öğrenmeye başlar. Ağabeyi Ali Sedat'ın evde özel hocalardan aldığı derslere katılır, onun kütüphanesini düzenler. Hatta evde ağabeyi için kurulan kimya laboratuvarında yapılan deneyleri izler. Fatma Aliye'nin ilme olan merakı fark edildiğinde Cevdet Paşa tarafından ona da bu imkânlardan yararlanma fırsatı sunulur. Fatma Aliye henüz on yedi yaşındayken kolağası Faik Beyle evlendirilir. Aslında evlenirken bilgi alışverişi yapacakları zannıyla ve kocasının kendisinden daha iyi Fransızca bildiğini düşünerek sevinmiştir. Ancak Faik Bey, Fatma Aliye'den daha iyi Fransızca bilmediği gibi kısa bir süre sonra eşinin okuma ve yazmasını da yasaklar. Faik Bey ancak evliliklerinin ilk on yılından sonra Fatma Aliye Hanım'ın okumasına ve yazmasına izin verir. Fatma Aliye bu izin üzerine George Ohnet'nin *Volonte'sini Meram* adıyla ve "Bir Kadın" imzasıyla Türkçeye çevirir. Bu çeviri devrinde çok beğenilmiş ve hem Fransızca'yı iyi anlaması hem de Türkçeyi iyi kullanması sebebiyle de müterciminin bir kadın olduğuna kimse inanmak istememiştir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Fatma Aliye'den iki yaş küçük diğer kızı Emine Semiye de dönemi içerisinde oldukça aktif ve renkli kişiliğiyle dikkatleri çeker. O, Batı'da eğitim gören ilk Türk kadınlarından. Fransa ve İsviçre'de 7 yıl psikoloji ve sosyoloji eğitimi almıştır. Daha sonraki yıllarda uzun süre Paris'te yaşar ve oğlu Cevdet Lagaş'ın Paris'te siyasi bilimler tahsili sırasında yanında bulunmuştur. Emine Semiye iki kez evlenmiştir. İlk eşi Kazaskerzadeler'den Mustafa Bey'dir. Yazarın ilk eşi hakkında bilgi yoktur. İkinci eşi ise ünlü valilerden Reşit Paşa'dır. Emine Semiye, dadısının oğlu Reşit Paşa'yla yapmış olduğu evlilikten olaylı bir şekilde ayrılır. O da

ablası gibi dernek faaliyetlerinin yanı sıra, gazetecilik yaparak siyasi ve edebî düşüncelerini rahatlıkla dile getirir. Balkan Savaşlarında hemşirelik yapar. Ayrıca kadın eğitimini yazdıklarıyla sık sık dile getiren Emine Semiye ilerleyen yaşlarında bu fikirlerini fiiliyata da geçirerek İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde kız okullarında Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yapar.

1. Farklı Feminizmler:

II. Meşrutiyet öncesinde edebî hayat içerisinde belirlemeye başlayan ve Cumhuriyet'e uzanan süreçte faaliyetlerine devam eden Ahmet Cevdet Paşa'nın kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye Türk modernleşmesinin sembolü hâline gelen kadın meselesi üzerinde düşünen, düşündüklerini roman, hikâye ve çeşitli makalelerle dile getiren öncü isimlerdir. Ancak aynı ailede yetişen iki kız kardeş farklı eksenlerde yer alan düşünsel bir zeminde kadınlıkla ilgili faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Fatma Aliye tıpkı babası Ahmet Cevdet Paşa gibi geleneklere bağlı, İslamcı bir düşünceyle kadınlık meselelerini sorgular.

"Reformcu bir İslam düşünürü ve hukukçusu olan babası Cevdet Paşa tarafından yetiştirilen Fatma Aliye bazı kaynaklarda 'İslamcı' olarak değerlendiriliyor. Bu savın en görünür nedeni Aliye'nin ürettiği "İslam kadını" kavramıdır. Fatma Aliye, İslam medeniyeti ile Batı uygarlığı arasında kadınlığa ilişkin eleyici seçim ve tartışmalara bir yanıt olarak 'İslam kadını' referans çerçevesini oluşturdu." (Zihnioğlu 2003: 48).

Fatma Aliye'nin kendisinden iki yaş küçük kız kardeşi Emine Semiye'nin geleneklere aykırı olan kadınlıkla ilgili düşünceleri Fatma Aliye'den çok daha keskin radikal çizgiler taşır. Emine Semiye kadınların hakları olanı elde edebilmek için mücadelecî bir tavır sergiler. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle oluşan özgürlük ortamında kendilerine birçok hak ve hürriyetin verileceğini düşünen Emine Semiye beklentilerinin gerçekleşmemesi üzerine "Terakkiyat-ı Nisvaniyyeyi Kimden Bekleyelim?" adlı makalesini kaleme alır. Emine Semiye bu makalesinde adını belirtmediği İttihat ve Terakki Partisi'ne mensup üst düzey bir yöneticiden II. Meşrutiyet'ten önce kadın hakları için talepte bulunduğunu ve bu önemli kişinin kadın haklarını sağlayacakları yönünde çok sağlam bir teminat verdiğini ancak İttihat ve Terakki iktidar olduktan sonra sözlerinin yerine getirilmediğini söyler ve kadınlığın ilerlemesinin ancak yine kadınların mücadelesiyle gerçekleşeceğini şu sözleriyle belirtir: "Ricâlimizin bizi düşünmediklerini... ihtimâl en sonra düşüneceklerini şimdiden bizler düşünelim de nisvân-ı âtiyyemizin âlem-i medeniyete yaraşacak hâlde yetişmelerini kadınlığın, insanlığın hukuk ve mezâyâsının hiçbirinden mahrumiyetini icab etmediğini anlayan kadınlarımızdan bekleyelim." (Emine Semiye 1909: 735-36). Emine Semiye "İslamiyet'te Feminizm" isimli makalesinde de devrine göre ileri sayılabilecek bir yaklaşımla kadın-erkek eşitliği üzerinde durur. Yazar Osmanlı kadınlarının toplumun en yüksek mevkilerinde bulunduğunu ve insanîyet hazinesine sahip olduğunu belirterek kadınla erkek arasında zekâ bakımından fark olmadığını şöyle ifade eder:

“-Evet efendim, tıbben kadınla erkek dimağı arasında hiçbir fark yoktur.

Erkek ve kız çocukların karışık olarak tahsil ettikleri Amerika’daki darü’l-tedrislerde, daima istidât ve zekâlarıyla temeyyüz eden ve aliyyü’l-alâ derecesini kazanan talebatın talebe adâtına müsavi gelmekte olduğuna dikkat eden esâtize-i kiram rical ile nisvan beyninde fark bulunmadığına hüküm vermişlerdir.

Buna dair aceze de etibba-yı hazıkanın ekserisinden muvafık izahat almıştım. Fazla olarak kadınların zekâsı yüksek, maneviyatı rakik ve şeffaf bir şefkatle mücelladır deniliyor.” (Emine Semiye, ty a: 5).

Emine Semiye devrine göre oldukça farklı bir söylemle kadınların erkeklerle eşit hatta onlardan zekâ, maneviyat ve şefkat yönünden daha yüksekte olduklarına inanır. Ve kadınları erkeğin gölgesi hâline getirmek isteyenlere meydan okuyan bir tavırla hakları olanı almak için çağdaş Türk kadınının elinden geleni yapacağını belirtir.

“Zaten tarik-i hayatta her şey alışmaktan ibarettir! Bizi bir muhit-i muzik içinde zaaf ve zilletle alıştıranlar ve öyle zebun yetiştiğimizi görmeye reculane mağrur olanlar indinde ihtimal kadınlar erkeklerin gölgesidir. Lakin hürriyet-i şahsiyesini istirdat için bütün sükûn ve saadetini fedadan çekinmeyen nisvan-ı mütemeddine; hariçten o muhit-i muzîki göstererek bazen tehdit, bazen nevazişkâr ninnilerle bizi uyutmaya uğraşan ey gafil ricalimiz!.. Aldanıyorsunuz... Belki bugünkü valideler dest-i tahakkümünüzde böyle uyuşuk, bi-haber kalabilirler! Belki bir kısmı da bu nevm-i nûşîn-i nevazişane mağluben kadınlığı unutarak oyalanabilirler!.. Fakat şem’a-i medeniyet etrafına toplanan hanım kızlar önlerine açılmış sahaif ulûm ve fûnunla tenevvür eyledikçe insaniyete musaddar olan kadınlığa geçirilmiş tavk-giran-ı taassubu artık çıkarmak ihtiyacını elbette hissedeceklerdir! Diye bağırırlar.” (Emine Semiye, ty a: 5-6).

Emine Semiye bu sözleriyle âdeta kadını edilgenleştiren ataerkil sisteme savaş açar. O bu savaştan ancak ilimle aydınlanarak kadınların kurtuluşunun gerçekleşeceğine inanır. Ataerkil sistem içerisinde kadınlar ikincil bir konumdadır. “Kadınların kendileri için öngörülen edilgen kimlikleriyle ataerkil sistem tarafından belirlenmiş hayatı sorgulamadan yaşamaları ataerkil sistemin işleyişinin sorunsuz olmasını sağlayacaktır. Ancak kadınlar öznel bir varlık olarak kendilerini ortaya koymaya çalıştıklarında bu sistem bozulacaktır.” (Karaca, 2012: 272) Fatma Aliye de kız kardeşi gibi kadın-erkek eşitliğini savunur: “Şu satırları kadınlığı müdafaa fikriyle dahi yazmıyorum. Zira mesail-i insaniyede âcizelerince kadın ile erkeğin farkı olamaz. Hepsi insandır. İnsaniyete hizmet ise ancak hakikatle olur. Husemâmızı, muarızlarımızı iskât edecek olan hakikattir.” (Canbaz 2007: 66). Ancak O, Emine Semiye gibi sert bir söyleyişi seçmez. Fatma Aliye 1909 yılında *İnkılab* gazetesinde yayımlanan “İlim ve Cehl” isimli makalesinde feminizmin farklı kısımlara ayrıldığını

ve ifratperveran olarak isimlendirdiği ve bugünden baktığımızda radikal olarak adlandıracağımız feministlerin faaliyetlerinden endişe duyar:

“Malumdur ki milel-i mütemeddine ve mütarakkide ‘feminizm’ iddia ve efkârca farklı kısımları muhtevindir. Lakin tarik-i mesaide el ele vermiş olan bu milyonlarca gayretverler yekvücut gibidirler. Bunların ifratperveran kısmının metalib ve arzuları kadını mesut edeceği fikrinde değiliz! Feministler kazanmakta oldukları hukuka topla, tüfenkle nail olmadılar. Bu vecihle kadınlar kılıçla, mermi ile yaralanmadılar. Kendilerinin nısf-ı diğerleri olan erkeklerden muhalefette bulunanların irad eyledikleri itirazat ile kalplerinde manevi yaralar açıldı. Artık tehhüle rağbet etmeyen nisvan çoğalmaya başladı?” (Fatma Aliye 1325 b: 98).

Fatma Aliye ifratperveranın faaliyetlerinin ve erkeklere savaş açmalarının kadınları giderek mutsuz edeceğine inanır. Ancak kadınları bu mücadele boyunca asıl yaralayan insanlığın yarısı olarak gördükleri erkeklerin kendilerine cephe almasıdır. Bu mücadelede hak elde etmişlerdir. Ama bir yandan da düşünce dünyalarında birtakım olumsuzluklar yaşamışlardır. O İslamiyet’in kadına verdiği hakların unutulması nedeniyle kadınların içinde buldukları eşitsizlik hâline düştüklerini aynı makalesinde belirtir:

“Kadının hukuk-ı maneviyesine tekrar nailiyeti icabat-ı medeniyeden ve evamir-i İslamiyeden bulunduğu cihetle er veya geç nasıl olsa olacak bir şey olduğunu tefekkür güç bir şey değildir. İslamların cühelası dahi ayat-ı kerime ve ehadis-i nebeviye ile söylenen, ahkam-ı İslamiyeden olduğu bildirilen sözlere mutî’ ve münkâd olurlar. Şu mücadeleyi erkek ile kadın arasında muhalefet suretine dökmeyip ilim ile cehl mübarezesi halinde görmek daha münasip olmaz mı!” (Fatma Aliye 1325 b: 98).

Ona göre bu mücadeleyi kadın-erkek savaşı hâline dönüştürmektense ilim ve cehalet savaşı olarak düşünmek daha doğrudur. Bu Fatma Aliye’nin kadınların haklarının olmamasını, ellerinden alınmasını veya bu konunun direnişle karşılanmasını cehaletle yorumladığını gösteriyor.

2. Sosyal Hayatta Görünür Olma Talebi:

Meşrutiyet’in ilanına kadar olan süreçte kadınlar neredeyse toplumsal hayatın içerisinde yokturlar. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte kadınlar artık ev içi konumlarının yanı sıra kamusal hayatta da kendilerine yer edinmek isterler. Nevin Meriç bu görünürlük talebini şöyle değerlendirir:

“Kadının toplum hayatında konumunun modern formatlarda yeniden belirlenmesi ve tanımlanması sosyal hayatı derinden etkilemiş ve değiştirmiştir. “Hürriyet” talebiyle yeniden tanımlanan bu dönem, hem kadın hem de erkek açısından yeni ve ciddi bir değişmeye zemin hazırlamıştır. Bu söylemin kadın tarafından seslendirilmesi kamusal

eğitimin mecburî tutulmasıyla ilintilidir. Eğitimle toplum hayatında farklı hareketlilik alanlarında, yeni bir biçimde var olma durumlarını keşfeden kadınlar bunun gereklilik, bir başka ifadeyle “hak” olduğunu her fırsatta dillendirmişlerdir.” (Meriç 2005: 112).

Emine Semiye ve Fatma Aliye de kadın-erkek eşitliğinin toplumsal hayatta yansımalarını görmek isterler. Emine Semiye insan olmanın gereklerini kadınlar için de talep eder: “Biz insan değil miyiz?!.. Nasıl oluyor da bu hayat-ı miskinaneye mütevekkil görünüyoruz!” (Emine Semiye ty b: 24). Sözlerinin devamında toplumun büyük bir kısmını oluşturan kadınların sosyal hayattan uzaklaştırılıp eve kapatılmasını eleştirirken, ilkel kavimler döneminde kabilelerin, aşiretlerin kadın erkek karışık olarak toplandıklarını ama sonraları bir takım batıl inançlara kapıldıklarını anlatır. Hz Muhammed zamanında medeniyetin en iyi şekilde uygulandığını ve kadının mevki olarak çok iyi bir yerde olduğunu ancak sonraları bozulan hayatlarla sekiz-dokuz yüz senelik İslam hükümetinin mahvoldüğünü söyler.

Emine Semiye *Kadın* gazetesinde yayımlanan “Muhterem Biraderimiz Cavid Beyefendiye” isimli bir diğer yazısında kadınlar için sosyal hayatta bir takım iyileştirmeler ister. Emine Semiye’nin istekleri şöyledir: Öncelikle kadınlara eğitim hakkı tanınmalıdır. Vapurlarda kadınları havasız, kötü mevkilere hapsedmek yerine onlara havadar yerler ayrılmalıdır. Sabahtan yola çıkan kadınların karınlarını akşama kadar simit ve peynirle doyurmaları yerine çalışanları kadınlardan oluşan lokantalar açılmalıdır. Tarihî ve ahlakî oyunları seyredabilmeleri için tiyatrolarda kadınlara da yer ayrılmalıdır. Millet bahçelerinde kadınların da oturabileceği seyrek kafeslerle bölünmüş yerler olmalıdır. Vapura binerken ve tramvaydan inerken kadınlara öncelik tanınmalıdır. Yoksul kadınlar şurada burada sürünmek yerine hayırsever kadınların kurdukları cemiyetler aracılığıyla ticarete atılarak hayatlarını kazanabilmeliler. (Emine Semiye ty b: 46-49). Emine Semiye bu istekleriyle kadınları sosyal hayatta görünür kılarak kadının toplumsal kimliğini belirginleştirmek ister.

Fatma Aliye de kız kardeşinkine benzer bir yaklaşımla kadınların sosyal hayatta görünür kılınmasını ister ve kadına kamusal alanda ayrılan sınırlı alandan memnuniyetsizliğini “Terbiye-i İctimaiye” isimli makalesinde dile getirir: Kadınların mahremi olan babası, kardeşi ve oğluyla arabalara binmemesini, kadınların açık tramvaylara binmesinin yasak edilmesini, kupa ya da kapalı tramvay için saatlerce kaldırım üstünde beklemelerini eleştirir. Ayrıca kışın ihtiyaçları olan açık hava ve güneşi alabilmeleri için bahçelere çıkmaları yasak olan kadınların sokak kenarlarına örtülerini sererek sebilhane bardağı gibi dizilmelerini de ironik bir anlatımla dile getirir. (Fatma Aliye 1325 a: 741).

3. Kadınların Eğitimi:

Tanzimat’ın ilanıyla birlikte hız kazanan modernleşme döneminde atılan ilk adımlar arasında öncelikle eğitim ve kadınların eğitimi meselesi gelmektedir. Bu

döneme kadar Osmanlı Devleti ilerleyen ilim ve teknolojiye ayak uydurmak için bazı okullar açmıştır. Fakat bu okullar kadınlara yönelik eğitim kurumları değildir. Buna rağmen kadınların eğitim meselesi Tanzimat döneminden itibaren ciddiye alınmış hatta kadın eğitimi meselesi modernleşmenin aslı unsurları arasında sayılmıştır. Dönemin pek çok aydınında olduğu gibi Emine Semiye ve Fatma Aliye de kadınların eğitimi konusunda çeşitli makalelerinde görüşlerini dile getirmişlerdir. Emine Semiye kadınların hak ettiği yere ulaşabilmesi için öncelikle iyi bir eğitim alarak cehaletten kurtulmaları gereğinin üzerinde durur. Fakat asıl mesele eğitimin gerekliliği fikrinin öncelikle ve bizzat kadınlara anlatılmasıdır:

“- Kadın- Lafz-ı muhteremine izafe edilecek terbiye-i fikriye maa-t-teessüf mekteplerimizde istihsal edilemediği için... tenevvür etmiş hanımlarla birleştikçe teati-i efkârımızdan hasıl olacak nafi neticelerle zavallı nisvan-ı İslam'ın yüzlerindeki kalın ve siyah peçeler gibi manada büründükleri cehalet örtüsünü delip geçerek hissiyatlarını uyandırmak... Bahusus ilim ve tahsilin kadrini onlara anlatmak... Bilir misiniz ki ne büyük hizmettir? Ve ne mukaddes bir vazifedir!” (Emine Semiye ty b:7).

Emine Semiye için kadınların eğitimi önemli olmakla birlikte bu eğitimin içeriği piyano çalmak, Fransızca konuşmak ya da Avrupalı kadınlar gibi giyinmeyi öğrenmek değildir. O böyle bir eğitimin çoğu kadın için ancak bir gösteriş yolu olduğunu ve hemcinslerine de hiçbir faydası dokunmayacağına inanır. Emine Semiye Mesrutiyet'in ilanından sonra da kadınların eğitimine önem verilmediğini “Terakkiyat-ı Nisvaniyeyi Kimden Bekleyelim?” adlı makalesinde sitemkâr bir dille şöyle anlatır:

“-Evet hanım kızım, devr-i istabdatta olduğu gibi ilan-ı hürriyetten sonra da ricalimiz bizi hiç düşünmedi! Kadın tezyinat-ı beytiyelerini ikmal eden süslü bir kukla olmak itibarıyla müstakbel zevce veyahut valide olan benat-ı İslamiyenin saz öğrenmesi, resim yapması kuklalıklarını yaldızlayacağından ebeveyn biraz bunda himmet gösteriyorlar ve insanlara hakiki meziyet bahşeden ulûm-ı ciddiye talimine (kız oldukları için!) lüzum görmüyorlardı...” (Emine Semiye 1325: 734).

Emine Semiye kadınların toplumsal hayat içerisinde aktif hale gelebileceği bir eğitim taraftarıdır. Kadınların edilgen kimliğini daha da perçinleyecek, adeta kadını kukla haline getirecek eğitim anlayışına karşıdır. Bunun yerine kadınlar da tıpkı erkekler gibi özne konumuna yükselebilecekleri fennî ilimleri öğrenmelidirler.

Fatma Aliye de kız kardeşi gibi kadınların eğitimi konusunda Avrupa'nın şekli özelliklerini benimseyen anlayışı reddeder. O kadınların eğitiminde babasının da tesiriyle İslamcı ve gelenekçi bir anlayışı benimser. Bu sebeple de Emine Semiye'den farklı olarak kadınların eğitimi konusundaki önerisi Fransız tarihi öğrenmek yerine kendi köklerimize dönerek İslami kaynaklara yönelmektir. “Kızcağızlar Fransız tarihini mükemmel biliyor da tarih-i İslam'dan bi-haber! Avrupa kahramanını ve

meşahirini hep bellemişler de meşahir-i İslamiyanın ve şan-ı Osmanîye şan katan bunca bahadır-ı Osmaniyanın isimlerini bile işitmemişler. Jan Dark'ın, Madam Steal'ın ve Madam Sevinye'nin Jorc San'ın tercüme-i hallerini ezberlemişler de nisvan-ı İslam'dan nice meşâ'ir geldiğinden haberleri bile yok!" (Fatma Aliye 1311: 2). Bunun üzerine İslam kadınlarının biyografilerini içeren *Namdar-ı Zenan-ı İslamiyan*'ı yazar. Fatma Aliye bir Osmanlı kızının İngiliz, Fransız ya da Alman terbiyesiyle yetişmesini hoş görmez. Bize yakışanın Türklük ve Osmanlılık terbiyesiyle kızlarımızı yetiştirmek olduğunu söyler:

"Bizde ise Fransız muallimesi ile terbiye edilen kıza Fransız terbiyesi veriliyor. İngiliz muallimesinden tedarik edilen kıza İngiliz terbiyesi veriliyor. Alman veya sair muallimeler ile terbiye edilenler de o terbiyeyi alıyor. Suret-i terbiyedeki bu tenevvü ve karışıklık nisvan-ı Osmaniye için hoş görülemez. Bu suretle Türklük ve Osmanlılık terbiyesi nerede kalıyor? Evet her halkın kendi ahlak ve âdâtına ve ahvaline münasip bir terbiyesi de halan ve tab'an bize yakışan bir terbiye değil midir?" (Fatma Aliye 1311: 2).

Görüldüğü üzere Fatma Aliye'nin önerisi yerli kalarak modernleşmektir. Aslında bu durum Tanzimat'ın ilanından sonra Batılılaşmayı nasıl algılamamız gerektiğine dair problematik hep tartışılmıştır. Rezaizade Mahmut Ekrem, Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Rahmi Gürpınar gibi Tanzimat döneminin aydın kalemleri romanlarında Batı'nın hangi oranda kültürümüz içerisinde algılanmasının gereğini sorgulamışlardır. Emine Semiye de *Terbiye-i Etfâle Ait Üç Hikâye* isimli hikâye kitabında özellikle kız çocuklarının eğitimini iyi ve kötü örnekler üzerinden anlatır. Önerisi tıpkı ablası Fatma Aliye gibi kültürümüzü muhafaza ederek modernleşmektir.

Devir içerisinde kadın eğitimiyle ilgili bir başka tartışma kadına verilecek eğitimin niteliği konusundadır. Kadın Batılı tarzda bir eğitim mi almalı yoksa geleneksel eğitim anlayışı içerisinde eğitime devam mı etmelidir? Fatma Aliye de geleneksel-modern ikileminde kadın eğitimini sık sık dile getirir. O kadına verilen eğitimin niteliğinden rahatsızdır ve bu rahatsızlığını bir konferansında şöyle ifade eder: "Kadınlarımızın da talim ve tedrisine lüzum kati' görüldü. Lakin bu suret-i tedarik ekseri bir süs ve ziyet halinde oldu. Tahsile başlayan erkeklerin artık cahil zevceler istemeyeceği düşünülerek gelin olacak kızları süslemek makamında dersler gösterildi." (Fatma Aliye 1311: 2). Batılılaşma döneminde kadına verilecek eğitim ve bu eğitimin niteliği genellikle farklı algılanmıştır. Namık Kemal, Şemsettin Sami gibi erkek aydınlar kadının ev içindeki görevlerini daha iyi yapabilmesini sağlayacak iyi anne, iyi eş rolünü devam ettirecek bir anlayışla kadın eğitiminin niteliğini açıklarlar. Ancak Fatma Aliye, Emine Semiye, Makbule Leman, Halide Edip Adıvar gibi aydın Osmanlı kadınları bu durumdan rahatsızdılar. Tanzimat ve devam eden süreçte "Kadının eğitimi meselesi çok önemsenmekle birlikte bu eğitimin niteliği yanlış anlaşılmalıdır. Kadının düşünce dünyasını geliştirmek yerine dış görüntüsünü Avrupalı hemcinslerine benzetmeye çalışan bir eğitim anlayışı benimsenmiştir. Bu

dönemin Avrupalılaşmayı henüz fikri anlamda değil de şekli anlamda kabul eden anlayışından kaynaklanmaktadır. “ (Karaca 2011: 99). Fatma Aliye de kadınlara verilecek eğitimin fikrî gelişimi sağlayacak bir eğitim olması taraftarıdır. Fatma Aliye'nin kız kardeşi Emine Semiye Hanım da kadınlara verilen eğitiminin niteliğinden rahatsızdır. Emine Semiye için kadınların eğitimi önemli olmakla birlikte bu eğitimin içeriği piyano çalmak, Fransızca konuşmak ya da Avrupalı kadınlar gibi giyinmeyi öğrenmek/taklit etmek olmamalıdır. O böyle bir eğitimin çoğu kadın için ancak bir gösteriş vasıtası olduğuna ve hemcinslerine hiçbir faydası dokunmadığına inanır. (Emine Semiye ty b: 54).

Fatma Aliye kadınların eğitiminde babasının da tesiriyle İslamcı ve gelenekçi bir anlayışı benimser. Bu sebeple de kadınların eğitimi konusundaki önerisi Fransız tarihi öğrenmek yerine kendi köklerimize dönerek İslami kaynaklara yönelmektir. Fatma Aliye bir Osmanlı kızının İngiliz, Fransız ya da Alman terbiyesiyle yetişmesini hoş görmez. Bize yakışanın Türklük ve Osmanlılık terbiyesiyle kızlarımızı yetiştirmek olduğunu söyler: “Bizde ise Fransız muallimesi ile terbiye edilen kıza Fransız terbiyesi veriliyor. İngiliz muallimesinden tedris edilen kıza İngiliz terbiyesi veriliyor. Alman veya sair muallimeler ile terbiye edilenler de o terbiyeyi alıyor. Suret-i terbiyedeki bu tenevvü ve karışıklık nisvan-ı Osmaniye için hoş görülemez. Bu suretle Türklük ve Osmanlılık terbiyesi nerede kalıyor? Evet her halkın kendi ahlak ve âdâtına ve ahvaline münasip bir terbiyesi de halan ve tab'an bize yakışan bir terbiye değil midir?” (Fatma Aliye 1311: 2). Görüldüğü üzere Fatma Aliye'nin önerisi yerli kalarak modernleşmektir. Bunun için de İslam kadınlarının biyografilerini içeren *Namdararı Zenanı İslamiyan'ı* yazar. Fatma Aliye *Namdararı Zenan'ı* yazarken hem İslam kadınlarının hem de Türk-İslam kadınlarının Batı'ya sunumunu yapar.

Fatma Aliye konferansında kadınlara verilecek nitelikli eğitim konusundaki düşüncelerini ise Batılı kadın örneği üzerinden ifade eder: “Avrupa, Amerika madamları şimdi başka şeylerde temeyyüze, rağbet kazanmaya çalışıyorlar. İlim ve fünunla hem nev'ine muavenet, insaniyete hizmetle şan alıyorlar. Onlara edilen rağbet ve gösterilen asar-ı tazim, kıymetleri yalnız süsten ibaret olan kadınlara gösterilmiyor. O âlime ve fazılların bulunduğu yerlerde diğerlerinin yüzüne bakılmıyor. Herkes o zekâlara o dehalara o mürüvvetkârlara ehemmiyet veriyor. Ötekiler seviliyor. Bunlar tazim görüyor. Öbürleri hodgamane bir muhabbetle seviliyor! Erkekler kendi keyifleri, zevkleri için bu erkeklerin kendilerini ve kendi keyiflerini sevmeleri demektir. Bunları ise ilmi sever gibi, fazileti sever gibi seviyorlar. Bunlar vatan ve millete medeniyet ve insaniyete olan hizmetlerinden dolayı vatanın semere-i mübahati, milletin medarı iftihar, medeniyetin kemalatı, insaniyetin şerefi gibi seviliyorlar. Bu bitmez, tükenmez, geçmez en kıymetdar ve en vefakâr bir muhabbetir.” (Fatma Aliye ty). Fatma Aliye bu sözleriyle eğitimle donanmış kadınlara duyulan sevginin niteliğini vurgular. O cahil-eğitilmiş kadın ikileminden cinsi ve ulvi aşk ikilemine gider. Erkek, cahil kadına kendi cinsî hazlarını doyurmak için bencilce bir tavırla yaklaşmakta ve cahil kadını doyuma ulaşmak için bir zevk nesnesi olarak görmektedir. Ancak bu durum kadının eğitimle çeşitli donanımlar

kazanmasından sonra değişecek ve kadın cinsel bir haz nesnesi olmak yerine ulvî bir sevgiyle sevilecektir.

Emine Semiye ve Fatma Aliye kadınların eğitimi meselesini romanlarıyla da gündeme taşırlar. Onların kadın kahramanları devre de uygun olarak evde eğitim alarak yetişmiş kültürlü genç kızlardır. Emine Semiye *Bikes*'te kadının eğitimi olmasını iyi bir eş olabilmesi açısından önemser. Romanda Yunus Bey'in kızı Teveccüh beşik kertmesi Muti Bey'e layık bir eş olabilmek için eğitimine devam eder. Yunus Bey Müstakim Bey'e yazdığı bir mektupta şunları söyler: "İstanbul'a gelip seni görelim tamam on iki sene oldu. Oğlunu ve kızını da al gel şu kaç senelik nişanlıları artık karıştıralım! Teveccüh gittikçe güzelleşiyor! Muti'ye zevce olmaya kesb-i liyakat için okumaya da iştiha ile çalışıyor!" (Emine Semiye ty c: 5-6). *Bikes*'te Yunus Bey'in amcasının çiftliğinde bir yamak kızı olan Gülşen'in Müstakim Bey'le evlendikten sonra kısa bir süre içerisinde okuma yazma öğrendiği ve içine girdiği yeni çevrenin kültürel düzeyine on yıl içerisinde uyum sağladığı görülür. *Muallime*'de ise Mahsul Bey ve Macit Bey eğitimsiz olan kadınlarla evlendiklerinde onların ilk iş olarak evde özel ders almalarını sağlarlar. Böylece eşleri kendilerini anlayabilecek kültürel seviyeye gelebilecektir. Tanzimat dönemi aydınlarımızdan Şemsettin Sami de *Kadınlar* risalesinde kadınların eğitimi olmasını iyi eş olma vazifesi açısından önemser:

"Cemiyet-i beşeriyenin saadeti kadınların terbiyesine mütevakkıftır; o halde temeddün ve terakkinin birinci dersi kadınların terbiyesi olmak iktiza eder. Terakki ve medeniyetin illet-i gaiyesi insanların rahat ve sühuletle ve mes'ut ve bahtiyar olarak yaşayabilmesinden ibarettir; hâlbuki bir adam ne kadar alim, ne kadar zengin, ne kadar muteber farz olursa, cahile ve terbiyesiz bir zevcesi olduğu halde, mes'ut olabilir mi? Aradığı saadeti, ailesi içinde bulamazsa, ailesi haricinde bulabilmesi mümkün müdür?" (Şemsettin Sami:1879, 21).

Tanzimat döneminde eğitim amacıyla Batıya gönderilen erkekler döndüklerinde hayatlarında kendilerini anlayabilecek kadını istemişlerdir. Bunun için de kadının erkeğine yakın bir eğitim seviyesine ulaşması Tanzimat dönemi aydınlarının başlıca sorunlarından olmuştur.

Fatma Aliye'nin romanlarında da kadınlar eğitilidir. Ancak onun kadınların eğitiminin işlevine yönelik anlayışı Emine Semiye'den daha farklıdır. *Muhadarat*'ta kadınların evlenmemeleri ya da ayrılarak yalnız kalmaları durumunda hayatlarını kendi başlarına sürdürebilmeleri fikri vardır. Romanda ana kahraman Fazıla, önce kendisini bir cariye olarak satar. Sonra da satıldığı evde çocuk bakıcılığı ve kâhyalık gibi işleri üstlenir. Kadınların ekonomik özgürlük sahibi olmalarının önemini vurgulayan Fatma Aliye *Udi* ve *Refet*'te kadınlarını para kazanacak özelliklerle donatır. Burada Refet çok dikkat çekicidir. Bütün imkânsız hayat şartlarına rağmen öğretmenlik eğitimini tamamlaması iyi bir örnektir. *Udi*'de ise Bedia babasını kaybettikten ve kocasından da ayrıldıktan sonra hayatını devam ettirebilmek için ud dersleri vererek geçimini sağlar.

4. Evlilik

Batılılaşmayla birlikte Şemsettin Sami, Namık Kemal, Ahmet Mithat gibi devrin önde gelen aydınları evlilik kurumunu sorgulamaya başlarlar. Dönemin erkek yazarları, toplumsal hayatın ve bunun bir parçası olarak aile hayatının batılılaşma temayülümüze uygun ama geleneksellikten de uzaklaşmadan yeniden düzenlenmesi taraftarıdır. İlk kadın yazarlarımızdan Emine Semiye ve Fatma Aliye makalelerinde toplumun bu konuya yer vermezken romanlarında alttan alta evlilik kurumumuzu eleştirirler.

a. Tanıyarak Evlenme:

Toplumsal hayatın ve dolayısıyla da kadınlığın en önemli problemlerinden biri evlilik ve evlenme şekilleridir. Örneğin Şemsettin Sami ilk romanımız olarak kabul edilen *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*'ta görücü usulüyle evlenmenin zararlarını anlatır. Fatma Aliye ve Emine Semiye de kadın yazarlar olarak sadece kadınlığın değil sosyal hayatın da bu önemli problemini roman ve hikâyelerinde güçlü kadın tipleri etrafında anlatmışlar ve evlilikle ilgili çeşitli meselelere dönemlerine göre oldukça ileri sayılabilecek öneriler getirmişlerdir. Her iki yazarın da öncelikle üzerinde durduğu konu eşlerin birbirlerini tanıyarak evlenmeleridir. Emine Semiye *Bikes*'te geleneksel evlenme şekli olan görücü usulüne alternatif evlenme şekilleri sunar. Örneğin *Bikes*'te daha bebekliklerinde Memune ile Racih'in ve Muti ile Teveccüh'ün birbirleriyle evlenmelerine aileleri tarafından karar verilir. Yazar bu her iki çifti de birbirleriyle tesadüfen karşılaştırarak onlara birbirlerini tanıma imkânı sunar.

Fatma Aliye'nin romanlarında da kahramanlar birbirlerini tanıyarak evlenirler. *Muhadarat*'ta Fazıla ile Mukaddem çocukluklarından beri birbirlerini tanırlar. *Enin*'de Sabahat çocukluğunu birlikte geçirdiği Suat'la nişanlanır. *Hayal ve Hakikat*'te ise Vedat ile Vefa nişanlanmadan on yıl önce birbirlerini tanımaya başlarlar.

Fatma Aliye'nin romanlarında dikkatleri çeken bir başka unsur ise onun kadın kahramanları evlilik öncesinde geleneksellikten uzaklaşmalarıdır. Ona göre bir kadın aşkını kocasına saklamalıdır. *Muhadarat*'ta Fazıla Mukaddem'i her ne kadar çok beğense de ona âşık olma hakkını kendinde görmez: "Mukaddem Bey'i beğeniyordu. Her halini takdir ediyordu. Seviyordu da... Fakat zeki kız, çıldırması muhabbeti, fikir ve hayalini daim onunla meşgul etmeyi tezevvücünden sonraya saklıyordu. Aşk denilen kahraman, şu genç kızı tamamıyla mağlup edip de istediği gibi kullanamıyordu." (Fatma Aliye 1326: 148). Fazıla, Remzi ile evlendikten sonra onu kocası olduğu için şiddetli bir aşkla sever. *Enin*'de de Sabahat çocukluğundan beri birlikte büyüdüğü Suat'ı kardeşi gibi severken nişanlandıktan sonra ona şiddetli bir aşk besler. Fazıla ve Sabahat evlilik öncesinde aşkı yaşamadıkları gibi eş seçimini de aile büyüklerinin yapmasını tercih ederler. Fazıla küçüklükten itibaren ailelerin öngördüğü bir evlilik fikriyle karşı karşıyadır. Onun için eşini seçmek öncelikle babasının hakkıdır. Bu nedenle babasının kendisine uygun eş olarak gördüğü Mukaddem Fazıla için de uygun eştir. *Enin*'de ise Sabahat dayısının öngördüğü

evliliği düşünmeksizin kabul eder ve kardeş gibi büyüdüğü Suat'la nişanlanır. Ama her iki evlilik de gerçekleşmez. Böylece yazar tarafından da olumlanan bu evlilik örnekleri kendi içlerinden gelişen tezatlarıyla mücadele etmek durumunda kalırlar.

b. Kendi Seçimini Yapabilme:

Emine Semiye ve Fatma Aliye'nin romanlarında kahramanların kendi seçimlerini yapabilme özgürlüğüne sahip olması çok sık işlenen konulardandır. Fatma Aliye *Muhadarat*'ta Fazıla'yı görünürde ataerkil düzene boyun eğmiş, gelenekselliğe bağlı, melek tipi kadın örneğine uygun bir karakterde okuyucuya sunar. Ancak metnin arka planında Fazıla'nın bireyselleşme çabasının varlığı dikkatleri çeker. Aslında Fazıla hayatını kendi seçimleriyle devam ettiren bir kadındır. Babasının kendisine evlenmek için Mukkadem'i uygun görmesine karşı çıkmaması baba evinden bir an önce kurtulmak istediği içindir. Böylece Mukaddem'le yapacağı evlilik ona ve kardeşi Şefik'e huzurlu bir aile ortamı sağlayacaktır. Fazıla, Mukaddem'den ayrıldıktan sonra kendisini kardeşiyle birlikte kabul eden Remzi'yle evlenir. Fazıla'nın hiçbir zaman kocasını seçme hakkı yoktur ama kendisine babası tarafından uygun görülen eş adaylarına "hayır" diyebilme hakkı vardır. Sabahat da tıpkı Fazıla gibi evlilikte seçimini kendisi yapar. Eş seçimini dayısının hakkı olarak görür ama Suat'la nişanlanmadan önce iki ay bu mesele üzerinde düşünmek için süre ister.

"-Sabahat! Senden başka bir kız olsa bu kadar güzel, zengin, zeki, tahsili mükemmel bir genç talibi görünce düşünmeye lüzum görmez!"

-Maneviyat cihetini hiç düşünmüyor musun? Asıl ehemmiyet verecek şey o değil mi? Ben istiyorum ki Suat'ın hissiyat-ı kalbiyesine, ahval-i ruhiyesini izdivaç etmeden evvel öğreneyim! Suat beni anlayacak, beni takdir edecek, bana sadakat edecek bir zevç midir? Onu anlamak istiyorum." (Fatma Aliye 1328: 27).

Sonrasında Suat'ı kabul eder ve Suat'ın kendisini aldattığı düşüncesiyle yine kendi tercihiyle nişanı bozar.

Emine Semiye'nin romanlarında ise kadınlar Fatma Aliye'nin kadın kahramanları gibi kendi tercihlerini yapabilecek güçte değildirler. *Bikes*'te Memune, Fazıla gibi kendi seçimlerini yapan bir kadın değildir. O sadece fotoğrafından tanıdığı ailesinin kendisine uygun gördüğü beşik kertmesiyle evleneceğinden dolayı mutludur. Memune'nin hizmetçi olarak çalıştığı konağın oğlu Raci'yle evlenmesinde Raci'nin kendisine âşık olarak evlenme teklif etmesi yeterli olmuştur. *Bikes*'te bir diğer kahraman Muti tesadüfen Oduncunun kulübesinde karşılaştığı ve kim olduğunu bilmediği Teveccüh'e âşık olur ve ona evlenme teklif eder. Ancak Teveccüh bir başkasıyla sözlü olduğunu söyleyerek bu teklifi reddeder. Muti, Teveccüh'ten küçüklüğünden beri hiç görmediği biriyle evlenmesini isteyen babasına verdiği sözü bozmasını ister. Ancak Teveccüh babasına verdiği sözü bozamaz.

Fatma Aliye ve Emine Semiye romanlarında Osmanlı toplum yapısı içerisindeki mevcut evlilik şekillerine doğrudan doğruya olarak karşıt bir söylem geliştirmemişlerdir. Ancak kadın kahramanların kendi seçimlerini yapabilmeleri ve kendileri için bilindik kişilerle evlenmeleri metnin derinliklerinde gizli olan karşıt bir söylemin varlığını hissettirmektedir.

5. Çok Eşlilik

Batılılaşmayla birlikte ortaya çıkan bir başka tartışma da taaddüd-i zevcat/çokeşliliktir. Çok eşlilik konusunda Mahmud Esad Efendiyle Fatma Aliye arasındaki tartışma da dönem içerisinde önemlidir. Mahmud Esad'ın *Malumat* gazetesinde çok eşlilik üzerine yazdığı makalelere Fatma Aliye "Taaddüd-i Zevcat Zeyl" adlı makaleleriyle cevap verir. Fatma Aliye *Nisvan-ı İslam*'da da çokeşlilik konusunda Avrupalı seyyah kadınlara bilgiler verir. İslamiyet'in çok eşliliğe izin vermesine rağmen bunun birçok şartlarla zorlaştırıldığını belirtir. Avrupalı seyyah kadınların İslamiyet'te çok eşlilikle ilgili sorularına İslamiyet'te çok eşliliğin zorunluluk olmadığını ancak hastalık durumunda kadının çocuğunun olmaması, savaş gibi olağanüstü hâllerde ve eşini kaybetmiş kadınların geçimini temin etmeleri gibi durumlarda izin verildiğini belirtir. "Zira müteaddit zevce alacak âdem zevcelerini ayrı hanede bulundurmamaya ve döşemesinden başka odalarının nakış ve boyaları dahi bir örnek olmaya elbise ve ziynetlerinin birbirlerinden asla farkı bulunmamaya mecburiyet göstermiştir. Bunun ne kadar müteassir olduğu beyana muhtaç değildir." (Fatma Aliye 1309: 91).

Fatma Aliye Mahmud Esad'la olan çok eşlilik üzerine tartışmalarında ve *Nisvan-ı İslam*'da çok eşliliğe karşı geleneksel bir yaklaşım içerisindeyken hatta kısmî bir savunma geliştirirken romanlarında tersine bir tavır sergiler. Nüket Esen bu durumu şöyle değerlendirir:

"Fatma Aliye'nin kendi konumu da ikirciklidir. Nisvan-ı İslâm'da ve birçok makalesinde son derece gelenekçi bir yaklaşımla bakar kadın sorunlarına. Ama romanlarında alttan alta başkaldıran, güçlü, tuttuğunu koparan kadınlar çizmiştir. Doğrudan kendi sesiyle konuştuğu zaman, yani makalelerinde, daha tutucu; kurmaca dünyasının koruyuculuğu içinde, yani romanlarında ise daha aykırı olabilme cesaretini bulan bir yazardır. Hayatında olduğu gibi metinlerde de isyan etmekle boyun eğmek arasında sıkışmış gibidir. Sanki gerçekte de iki Fatma Aliye vardır: Biri karşı çıkan, diğeri boyun eğen Fatma Aliye." (Esen 2006: 93).

Fatma Aliye *Muhadarat*'ta çok eşlilik konusunu da tartışır. Fazıla çocuğu olmadığı için kocası Remzi'nin evdeki cariyelerden biriyle evlenmesine doğumdan sonra bu cariye çırak edilmek şartıyla izin verir. Remzi üç ayrı cariyeye evlenmesine rağmen cariyelerin hiçbirinin çocuğu olmaz. Fazıla Remzi'ye çocuk sahibi olmak için bir başka cariye ile ikinci evliliğini yapmasına izin verirken sonrasında Remzi'nin metresini eve getirmesiyle ondan ayrılmak ister.

“O da başka mesele beyefendi! Mesela bir erkeğin karısından ziyade bir şeyi olur. Gerek güzelliğinden, gerek ilminden, fazlından, akıl ve zekâvetinden veyahut asalet ve necabetinden fazlası olur ki o erkek bir karı daha alabilir. Eğer o iki karı da o erkekteki sıfat-ı memduha ve fezaili dolduramayacak olur da erkekte yine fazla kalırsa o erkek bir daha alabilir. O üç kadın bir yere geldiği halde, yine o erkeğin değerinde bulunamaz ve ona denk gelmezlerse o adamın bir dördüncü de almaya hakkı vardır. O dört kadının mecmuu dahi o erkeğin kıymetine varamazsa, artık o erkek de ondan sonra odalık namıyla pusulanın aşağısına doğru istediği kadar hesap yürütmeye hakkı vardır. Lakin gelelim bize! Şu seninle bana bir fiyat biçilmeye kalkışlsa, acaba benimle kıyas olunabilir misin?” (Fatma Aliye 1326: 247).

Fazıla çok eşliliği içine sindiremez ancak boşanmış bir kadın olarak toplumsal yapı içerisinde kendisine yer açılmayacağını da anlayarak, çözümü intihar etmekte bulur. Bu kararından son anda vazgeçerek cariye olarak satılmayı sağlar böylece kendisi için yeni olan bir toplumsal alan yaratır.

Emine Semiye de ablası gibi romanlarında çok eşliliği çocuğun olmaması durumunda kabullenilebilir görür. *Sefalet*'te de Ruhi Bey ikinci evliliğini çocukları olmadığı için Zümrüt Hanım'ın izniyle yapar ve Sabite'nin doğuşunun ardından Bihterin'i boşar. *Muallime*'de ise çok eşlilik şiddetle eleştirilen bir konudur. Macit Bey sekiz yıldır evlerinde kalan, çocuklarının eğitim ve terbiyesiyle bizzat ilgilenen ilim ve fazilet sahibi Bihbude'ye âşık olur. Bihbude, Macit Bey'in evlenme teklifini reddeder: “-Af edersiniz efendim! Bu babta vicdanımın hükmüne münkad olacağım. On sekiz senelik bir hakk-ı zevciyeti çiğnemek size kolay gelebilirse de, beni evlatları gibi görüp gözetmiş âlicenap bir yengenin saadetini sirkate mecalim yoktur efendim!” (Emine Semiye ty d: 389-390). Bihbude yıllardır birlikte yaşadığı ve birçok iyiliklerini gördüğü H.ın mutluluğunu gölgelemek istemez. Ancak romanda Macit Bey'in Bihbude ile evlenme isteği okuyucu nazarında affedilmeye yönelik bir tavırla anlatılır. H. güzel olduğu kadar akılsız ve eğitimsiz bir kadındır. Macit Bey'i ruhen mutlu edebilecek hiçbir niteliğe sahip değildir. Öyle ki Tahsin dahi babasının Bihbude ile evlenmesini haklı bulmasına rağmen Bihbude kadınca bir duyarlılıkla böyle bir evliliği içine sindiremez ve nikâhtan bir gün önce kaçar.

Görüldüğü üzere hem Fatma Aliye hem de Emine Semiye çok eşliliği sadece çocuğun olmaması gibi zaruri hâllerde kabullenilebilir olarak görürler. Ancak her iki yazarın da bu durumu gönül rahatlığıyla kabul edemedikleri anlaşılmaktadır.

6. Boşanma

Fatma Aliye ve Emine Semiye bir takım zaruri hallerde çokeşliliği kabullenilebilir olarak görmekle birlikte boşanmayı da mutsuz evliliğin devam ettirilmemesinde ve ikinci eşin gelmesi durumunda bir kurtuluş olarak önerirler. Fatma Aliye çok eşlilikle ilgili makalelerinde ve *Nisvan-ı İslam*'da poligamiyi bazı

hallerde savunur bir yaklaşım içerisinde ancak poligamiye karşılık olarak boşanmayı da öne sürer. Fatma Aliye *Nisvan-ı İslam*'da da çok eşliliğe karşı boşanmayı önererek Avrupa'da boşanmanın imkânsızlığından dolayı evliliklerin çileye dönüşebildiğini ancak İslamiyet'te boşanmanın kolay olduğu için bunların yaşanmayacağını belirtir: "Lakin İslam kadını isterse ortak ile oturur istemezse boşanır diğer bir kocaya varır. Şeriat-ı İslamiye ... kadınlara ... ortak istemedikleri halde bir zevce ile durabilecek olan diğer bir zevç bulmak için çare-i talakı koymuştur." (Fatma Aliye 1309: 98). *Muhadarat*'ta Fazıla aslında Remzi'nin üzerine bir başka kadını getirmek istemesi üzerine boşanmak ister ama boşandığında kendisini kabullenecek bir ailesi olmadığı için intihar etmeye karar verir. *Udi*'de Bedia kocası Mail'in düşmüş bir kadınla ilişkisi olduğunu öğrendiğinde kocasından ayrılır. *Enin*'de ise Sabahat nişanlısı Suat'ın Nebahat'la gizli gizli görüştüğünü anladığında bunun bir aşk ilişkisi olmadığını öğrendiği halde nişanı bozar.

Emine Semiye de romanlarında boşanmayı bir teklif olarak getirir. Ancak onun boşanma gerekçesi ablasınınkinden farklıdır. Fatma Aliye çok eşliliğe karşı boşanmayı önerirken Emine Semiye'nin romanlarında kadın aile sorumluluğu taşımayan kocasından boşanabilir. Nitekim *Mükafat-ı İlahiye*'de Alis aile sorumluluğu taşımayan ve her geçen gün kendisine ve çocuklarına daha çok zarar veren kocası Alber'den ayrılmaya karar verir.

7. Çalışan Kadın

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte kadının toplumsal hayatta görünür olabilmesini sağlayacak taleplerinden biri de kamusal alanda çalışabilmektir. Kadınlar bu döneme kadar kendileri için ataerkil düzen tarafından öngörülmüş olan ev içi mekânlarda erkeklere ekonomik anlamda bağlı olarak yaşamaktaydılar. Namık Kemal I. Meşrutiyet'in ilanından çok daha önce 1867'de yayımladığı "Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha" isimli makalesinde Osmanlı İmparatorluğunun yalnızca yarısı olan erkeklerin üretim sürecine katıldığını öteki yarısı olan kadınların ise tüketici olduğunu belirtir. Kadınlar ancak II. Meşrutiyet'in ilanıyla çalışma isteklerini çeşitli yayın organlarında dile getirmeye başladılar. Fatma Aliye "Terbiye-i İçtimaiye" başlıklı makalesinde kadınların zamanlarını boş işlerle geçirmek yerine tüketici konumdan üretici konuma geçmelerini önerir.

"Kadınlar kendi âlemlerine bırakılalı, israf ve sefahatten mesul tutulmayalı, hidemat-ı vatandan vazifesiz bulundurulalı, terakkiyat-ı ulûm ve sanayi-i müşarekattan alıkonulalı işsizlikten, meşguliyetsizlikten bunların bir takımı arasında en ziyade terakki eden şey dedikodu, yekdiğerine rekabet, bühtan gibi ahlaksızlıklardır. Atalet ve meskenetin ahlaka su-i tesir olduğu malumdur. Berher ki fabrikalar bir hayli İslam kadınlarını namus ve edep dairesinde çalıştırıyor. Bizde basma ve patiska denilen kumaşlar hemen ekmekten sudan sonra gelen havaic-i zaruriyyeden gibidir. Tine dantela su gibi gidiyor. Bizde bir basma fabrikası sahibini ihya eder. Bu gibi fabrikalar açılmalı kadınların

çalışabileceği gibi daireler olamaz mı? Hiç olmazsa tireyi makaraya saracak basmayı katlayacak olan makineleri idare edemezler mi? Daha olmazsa makaraları kutulara basma toplarına denklere de istif edemezler mi? Hele dantela fabrikalarında kadın erkekten ziyade istidat göstermez mi? Bir takım işsiz güçsüz kadınlar bir irade tahtında bir müdire idaresinde bulunsalar terbiye-i içtimaiyyeden hisseyab olsalar iyi olmaz mı? Bu suretle aileler arasında sefaletlere de çaresâz olunmuş olmaz mı?" (Fatma Aliye 1325 a: 740-741).

Fatma Aliye sadece makalelerinde değil romanlarında da kadının çalışmasını vurgular. Babası ölünce annesiyle bir başına kalan Refet, okuyup öğretmen olarak annesinin gündeliğe ve çamaşıra gitmeyeceği günleri hayal eder. Ama Refet'in annesi de çalışan bir kadındır. Eğitimsiz bir kadın olarak yapabileceği çamaşır, temizlik ve dikiş gibi işleri yaparak kendi ayakları üzerinde durur ve çocuğunu büyütür. Refet onun bir adım ötesidir. Fatma Aliye diğer bir romanı *Udi*'de de önce kocasından ayrılan sonra da ağabeyini kaybeden Bedia, hayatta yapayalnız kalır ve önce zevk için çaldığı udunu artık geçimini temin etmek çalmaya başlar.

Emine Semiye'nin romanlarında da kadınlar çalışarak hayatlarını kazanırlar. *Muallime*'de bir başına kalan Bihbude hayatını akrabalarının yanında sığıntı gibi devam ettirmektense öğretmenlik yaparak sürdürür. Emine Semiye *Sefalet*'te de çok belirgin olmamakla birlikte çalışan kadınlara yer vermiştir. Kesbiye'nin annesi Cevriye Hanım babasının bir iş kazası sonucu ayakları kesilerek çalışamaz hâle gelmesi nedeniyle çamaşır yıkamaya başlar. *Gayya Kuyusu*'nda da çalışarak hayatını kazanan kadın tipleri söz konusudur. Turhan'ın içki ve kumar alışkanlıkları yüzünden ellerinde avuçlarında ne varsa kaybeden Halime Hanımlar çok fakirleşmişlerdir. Bundan dolayı Rezin evin ekonomisine yardımda bulunabilmek için bir atölyede terzilik yapmaya başlar. *Gayya Kuyusu*'nda kadınların hayatlarını sürdürmek için icra ettiği bir diğer meslek fahişeliktir. Cinsel taciz, toplumsal baskı gibi dış etkenlerden dolayı sokakta kalan kadınlar, aç kalmamak için kendilerini pazarlayarak hayatlarını devam ettirirler. Onlar için tek yol budur. Geleneksel ve toplumsal yapı onlara başkasını düşündüremez.

Sonuç

Ahmet Cevdet Paşa'nın kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye öncü kimlikleriyle Meşrutiyet döneminde hızlanan kadın hareketi içerisinde önemli işlevler yüklenmişlerdir. Onlar toplumsal hayatta kadına hak ettiği yerin sağlanabilmesi için verdikleri mücadelede kadının hem ev içi hem de kamusal alandaki var olan yaşam biçimlerini yeniden kurmaya çalışırlar. Ancak iki kız kardeşin takip ettikleri yol zaman zaman farklılıklar gösterir. Fatma Aliye yaratmış olduğu "İslam kadını" imajıyla modern kadının kimliğini kurarken Emine Semiye daha radikal bir çizgi takip eder. Emine Semiye kadınlık sorunlarını keskin bir söylemle irdelerken ataerkil

sisteme adeta savaş açar ve çözümü de yine kadınların üreteceğine inanır. Bunun için de öncelikle gerekli olan şey mevcut sistemin kadınlara dayattığı eğitim yerine kadınları edilgenlikten etken konuma yükseltecek bir eğitim sistemidir. Fatma Aliye ise Emine Semiye'nin aksine bu durumu ataerkil sisteme karşıt bir söylem geliştirerek yapmaz. O bu durumu eğitimsizlik ve verilen eğitimin niteliğiyle yorumlar. Önerisi ise gelenekçi bir yaklaşımla İslami kaynaklardan beslenmektir. Her iki kadın yazar da toplumdaki mevcut evlenme şekillerini edebî metnin imkânlarından yararlanarak alttan alta eleştirirler. Önerileri ise modern evlenme şekli olan tanıyarak evlenmedir. Çok eşlilik ve boşanma konusunda da ataerkil sistemin işleyişini kabullenemedikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca kadınının tek başına kaldığında hayatını devam ettirebilmeleri için çalışma konusunu da gündeme getirmişlerdir.

Fatma Aliye ve Emine Semiye dönem içerisinde kadınlık problemlerine yazdıkları ve yaptıklarıyla çözüm bulmaya çalışmışlardır. Kadınlığın bugünkü konumuna gelmesinde iki kız kardeşin öncü fikirlerinin önemi inkâr edilemez. Son dönemlerde unutulmuşluğun eşiğinde olan Fatma Aliye ve Emine Semiye hakkındaki çalışmaların artması sevindiricidir. Onların ve devir içerisindeki diğer kadın öncülerin yaptıklarının araştırılması en azından tarihin görünmez sayfalarından kurtarılmalı ve Osmanlı kadın hareketinin aydınlatılması açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- CANBAZ, Firdevs (2007), **Çok Eşlilik Taaddüd-i Zevcat Fatma Aliye Mahmut Esad**, Ankara: Hece Yayınları.
- ESEN, Nüket (2006), "Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu: Fatma Aliye", **Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar**, İstanbul: İletişim Yay.
- Emine Semiye (1325), "Terakkiyat-ı Nisvaniyyeyi Kimden Bekleyelim?", **Mehasin**, S.10, Eylül 1325 (1909), 733-6.
- Emine Semiye (ty a) "İslamiyet'te Feminizm", **Halil Hamid, İslamiyet'te Feminizm Yahut Âlem-i Nisvanda Musavaat-ı Tamme** içinde, İstanbul: Kiteum Matbaası.
- Emine Semiye (ty b), **Hürriyet Kokuları**, Milli Ktp. Yz. A. 4664.
- Emine Semiye (ty c), **Bikes**, 06 MK. Yz. A 4583.
- Emine Semiye (ty d), **Muallime**, 06 MK. Yz. A 4583
- Fatma Aliye (1309), **Nisvan-ı İslam**, İstanbul.
- Fatma Aliye (1311), "Talim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye", **Hanımlara Mahsus Gazete**, S. 37, 25 Kanunuevvel 1311.
- Fatma Aliye (1314 a), **Refet**, İstanbul.

Fatma Aliye (1314 b), **Udi**, İstanbul.

Fatma Aliye (1335 a), "Terbiye-i İçtimaiye", **Mehasin**, S. 10, Eylül 1325.

Fatma Aliye (1325 b), "İlim ile Cehl", **İnkılab**, S.8, 18 Şaban 1327, 22 Ağustos 1325.

Fatma Aliye (1326), **Muhadarat**, İstanbul: Kasbar Matbaası.

Fatma Aliye (1328), **Enin**, İstanbul: Karabet Matbaası.

Fatma Aliye (ty), **Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/1 Nolu belge.**

KARACA, Şahika (2011), "Fatma Aliye Hanım'ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları", **Karadeniz Araştırmaları**, Güz 2011, S. 31, s. 93-110.

KARACA, Şahika (2012), "Öncü Bir Kadın Yazar Emine Semiye'nin Kaleminden "İslamiyet'te Feminizm", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c.21, s.269-280.

MERİÇ, Nevin (2005), **Âdâb-ı Muâşeret: Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)**, 2. baskı, İstanbul: Kapı Yayınları.

Şemsettin Sami (1879), **Kadınlar**, İstanbul: Mihran Matbaası.

ZİHNİOĞLU, Yaprak (2003), **Kadınsız İnkılap**, İstanbul: Metis.